

I. SZEKCIÓ

A HUNGAROLÓGIAI OKTATÁS KÉRDÉSEI

Benedek András

A magyar kultúra és művelődés fórumai
Kárpátalján a csehszlovák időkben,
a visszacsatolást követően és 1945 után

Valamennyi magyar kisebbségi terület közül Kárpátalja léte és fogalma a legbizonytalanabb, legfeltételesebb. Kis túlzással azt is mondhatnánk, hogy már magát a létét is egy vasútvonalnak és egy történelmileg nem igazolt geopolitikai koncepciónak köszönheti. Két évtizedes látszat-autonómia és néhány éves peremsors után hosszú évekig-évtizedekig nem volt ildomos emlegetni sem - hacsak a lenini nemzetiségi politika "diadalaként" nem - s nevét is csak jó másfél év óta írhatják a tájegység történelmi neveként - Kárpátaljának.

Ez a feltételeesség, bizonytalanság természetesen az ott lakók sorsában-tudatában is érzékelhető volt. A két világháború közötti csehszlovákiai magyar irodalom egyik legjobb prózaírója, Tamás Mihály ezt így fogalmazta meg Két part közt fut a víz c. kulcsregényében: "káprázatban éltek, magányos óráikban talán még csíptek is egyet a karjukon. Vajon álmodnak-e csak, vagy ez igazán igaz, ami itt körülöttük, mellettük, fejük felett zuhog". Ezt a bizonytalanságot csak fokoz-

ták az új államhatalom gazdasági-politikai intézkedései, amelyek közül elsősorban az agrárszabályzók idéztek elő garmati viszonyokat. Jelképes értékű, de konkrét gyakorlati hátrányokkal járt az a rendelkezés például, amely a magyarlakta terület központját, Beregszászt megfosztotta városi rangjától.

Ez a politika természetesen a kultúra, s ezen belül is elsősorban az oktatás területén érvényesült. Csalóka és megtevesztő lenne, ha - korábbi kiadványokhoz hasonlóan - a magyar uralom alatti és a két világháború közötti adatokat egy az egyben vetnénk össze (ezek szerint ugyanis Szlovákiában és Ruszinszkóban a magyar elemi iskolák száma ötödére, a polgári iskolák és középiskolák száma tizedére csökkent). Reális képet csak egy körülhatároltabb, homogénebb magyar terület esetében kaphatunk. Kárpátalja magyarlakta területének mintegy felét képviselő beregszászi járásban - amely ebben az időben két község kivételével szinte teljes egészében magyar lakosságú volt - hat ún. csehszlovák nyelvű állami elemi iskolát létesítettek, míg az 55 magyar tannyelvű népiskola nagyobb részét az egyházak (elsősorban a református egyház) és egy esetben a község tartotta fent. Az egyházi iskolák aránya a két évtized során csökkent, de csökkent a magyar iskolák összszáma is; az 1937/38-as tanévre 47-re. A továbbtanulás lehetőségét egy magyar-ukrán tannyelvű polgári és egy ugyancsak két-nyelvű reálgimnázium biztosította (ez utóbbi 16 magyar osztályában az utolsó "csehszlovák" tanévben 641-en tanultak). A magyarlakta terület egészére kivetítve, s figyelembe véve a szakoktatás, de legfőképpen a tanítóképzés megoldatlanságát, a csehszlovák kultúrpolitika hosszabb távon egyértelműen e közösség nemzeti létét, fennmaradását is veszélyeztette.

Az iskolánkívüli művelődés, kultúra kibontakozását ugyanakkor a politikai megosztottság, a rövidtávú helyzetértékelés nehezítette. A negativista ellenzékiség lényegében feladta a cselekvés lehetőségét. A Magyar Jogpárt, a Ruszinszkói

(később Kárpáti) Magyar Hírlap ellenzett minden olyan kezdeményezést, amely a társadalmi rendbe való beilleszkedést célozta. Kulturális egyesületeik (az 1920-ban alapított Mozaik, majd az 1931-ben létrehozott Kárpátaljai Magyar Kultúregyesület munkáját jubileumi díszelőadások dokumentálják, folyamatos, koncepciózus és a terület magyarságának egészét átfogó programjuk azonban nem volt.

Ezt mondhatjuk el a radikális mozgalmakról is. A cseh kommunisták "népi, össznépi és valóban nemzeti" szellemével ellentétben a csehszlovákiai magyar kommunisták álláspontja "... nemegyszer a nemzeti jellegzetességeket sommásan elutasító, szektás ... túlzássá vált" - állapítja meg a korszak fejlődéstörténetét összefoglaló Két kor mezsgyéjén c. tanulmánykötetében Turczel Lajos.

Az "államhű kisebbséget szállító" aktivizmust mindkét szélsőség képviselői támadták; nem utolsó sorban a korszak utólagos megítélése során. Az irodalmon, kultúrán kívüli szempontok hosszú évtizedekig érvényesültek. Mint azt egy, az elmúlt év decemberében megjelent tanulmány (Kapu 1988. december 13.p.) megállapítja "Kárpátalján csak a hetvenes évek elején kockáztathatták meg a "pozitív aktivizmus" fogalmának részleges rehabilitációját, illetve... (az) "aktív rezisztencia" magatartásformájának felvetését. Az élet minden területén vállalt teremtő munkát az önfeladás kívülről sugallt, de lélekben romboló kényszere nélkül". Pedig a passzivitás tartóhatatlanságát, a megtartó munka szükségességét viszonylag sokan felismerték. Épp Kárpátalján a köztársaságszerte kevésbé kihasznált kulturális szervezeti lehetőségeket, a Járási Közművelődési Tanácsokat is igyekeztek a magyar művelődés, szellemi élet szolgálatába állítani. (Szlovákiában 1926-ban 596 JKT közül mindössze 1 volt magyar, miközben 41 megszervezésére nyílt volna lehetőség.) Kárpátalján 1922-ben a beregszászi Járási Közművelődési Tanács indította meg a kulturális misziót vállaló Néplapot, amely rövid idő múlva már a terület

magyarságának többségét magába foglaló beregszászi, nagyszöllősi és ungvári járások közművelődési tanácsainak közös lapjaként látott napvilágot. Ekkor már dr. Szerényi Ferdinánd, a Masaryk-akadémia későbbi főtítkára vette át a lap irányítását.

A Néplap rendszeresen foglalkozott a Munkásgimnázium és a Szabad liceum előadásorozatával. (Ezeket az előadásorozatokat az 1921-ben Beregszászba költözött Czabán Samu szervezte a munkások számára). Ugyancsak sokat foglalkozott a lap a népműveléssel, a falu kulturális életével, a műkedveléssel, hírt adott az aktívan működő színicsoportokról.

Egyedül ez, a népművelés volt az a terület, ahol a különböző pártállású és elkötelezettségű újságírók, tanárok és tisztviselők fenntartások nélkül vállalkozhattak az aktivistákkal való együttműködésre, közös gyakorlati munkára. Ennek a részleges és időleges egységfrontnak köszönhető többek közt a Podkarpatszka Rusz-i Általános Magyar Tanítóegyesület megalakítása. Az egyesület 1928-ban Magyar Iskola címmel indított havi folyóiratot. Főszerkesztője a már említett Szerényi Ferdinánd volt, felelős szerkesztője Czabán Samu, szerkesztői Joanovics Aurél és Kormos Gerő. Az érdekvédelem, kisebbségi önvédelem kérdései (nyugdíjaztatási és igazolási ügyek) mellett a lap elsősorban a kisebbségi önismeret fóruma kívánt lenni. "Nekünk meg kell teremtenünk közös munkával falvaink honismeretét - írta a lap egyik cikkében Szerényi Ferdinánd. - Nem száraz adatokra gondolok, hanem a lélek képzésére alkalmas tájbeli elemek feldolgozására... Csetfalva fatornyának az Eiffel toronnyal vetélkedő sajátosságáról tudnunk kell mindannyiunknak. Nagydobrony öreg halászmesterétől meg kell tudnunk a halászoknak kiveszőfélben levő, régi szokásait. A temetőekben található kopjafákat, a faragott kapufélfákat (rajtuk esetleg az istenfával), a varrottasokat, a nép játékeit, mókáit, meséit, dalait, szokásait meg kell

örökítenünk. Egyetemi ifjúságunk egy része vállalta ezt a munkát, nekünk nem szabad mögöttük elmaradnunk már csak azért sem, mert tanításunk során szükségünk van az ilyen kézikönyvekre".

Ezeknek a célkitűzéseknek a jegyében jelent meg 1932-ben Mónus Gyula - Szerényi Ferdinánd egy falumonográfiája (Bene község jelene és múltja) s 1933-ban ugyanettől a szerzőpártól A honismeret és polgári nevelés útmutatója, amelyet "valóságra nevelő, öntudatos" könyvként értékelte a Magyar Figyelő recenzense. De itt említhetjük meg a sarlós Ilku Pál etnográfiai gyűjtőmunkáját is.

Alapvetően pedagógiai célzattal jelentette meg 1927-1929 között Beregszászotti Czabán Samu a Jó Barátom c. gyermeklapot és könyvsorozatot, a Jó Barátom kiskönyvtárát. Az anyagi nehézségek miatt megszünt lapot követően 1929-ben ugyancsak Beregszászon Baráti Szó címmel indult a református diákságnak a regősmozgalmakhoz közel álló folyóirata.

1932-ben a Magyar Iskola megszűnésével a haladó kárpátaljai magyar pedagógusértelmiség ösztönös egységfrontja is felbomlott. Nem válhatott a kárpátaljai kultúra fórumává az 1932-ben Munkácson induló (s Móricz Zsigmond már-már rajongó szavaival köszöntött) Magyar Írás sem, hiszen néhány szám megjelenése után a szerkesztőség átkerült Kassára; Ruszinszky látszatönállósága értelemszerűen nem hathatott egy regionális kultúra kialakításának kényszerével. Inkább hivatott volt erre a szervező szerepre a Czabán Samu által 1934 márciusától 1936 novemberéig szerkesztett, Beregszászban megjelenő Új Korszak. Ez a kommunista eszmeiséghez közel álló, napilap formátumú folyóirat alcíme szerint "A csehszlovákiai progresszív irányú magyar tanítók" lapja volt. Ekkor azonban már egyre erősebb az ideológiai alapú differenciálódás s e valóban színvonalas lap körül sem alakulhatott ki csoport, szellemi közösség.

Mindezeknek a próbálkozásoknak a szükségességét visszamenőleg is megkérdőjelezte - néhány évre - a müncheni döntés. 1938-at követően a cseh hivatalnokok és legionáriusok távozásával értelemszerűen megszűntek az ún. "csehszlovák" tannyelvű iskolák, teljessé vált ugyanakkor az addig sokban hiányos magyar iskoláztatás struktúrája s helyreálltak azok a szerves kapcsolatok, amelyek a terület magyar lakosságát a régi oktatási-művelődési központokhoz (Sárospatak, Szatmárnémeti, Máramarossziget) kapcsolták.

A tájegység oktatási hálózatát csupán egy példával, a színes etnikumú Munkács iskoláinak felsorolásával is jól érzékeltethetjük. 1938 után itt magyar, ruszin és német állami elemi iskolák mellett római katolikus, görög katolikus és zsidó egyházi elemi iskolák is működtek. Magyar, ruszin és zsidó gimnáziumok mellett kereskedelmi, tanítóképző és líceum, magyar és ruszin polgári iskolák valamint egy koedukált német polgári iskola tette lehetővé a város és környéke diákjainak oktatását. Tucatnyi középfokú iskola működött Ungváron is.

Az elkövetkező évek tragikus eseményei azonban elsodorták Kárpátalja szinte teljes humán és műszaki értelmiségét. 1944 őszét követően hosszabb ideig nem is volt mód a magyar iskoláztatás újraindítására. Beregszászot és a Tiszahát több községében ugyan már az 1945-46-os tanévben megindult az elemi oktatás, az első középiskolák megnyitására azonban még közel egy évtizedet kellett várni. (Az első magyar tannyelvű középiskola 1953-ban Nagy-Dobronyban jött létre, majd a rákövetkező években megindult a gimnáziumi szintű oktatás Nagy-Beregen és Beregszászon is.) Az ötvenes évek végére, a hatvanas évek elejére többé-kevésbé kialakult az általános műveltséget nyújtó iskolahálózat. Az 1970-es Kárpáti Kalendárium egyik rövid írása 93 magyar tannyelvű iskolát említ. Ebből 18 nappali középiskola, 58

nyolcosztályos és 17 elemi; az esti középiskolák száma ekkor 9. Az ezekben az iskolákban tanuló közel 23 000 gyermeket mintegy másfélezer pedagógus oktatta. Meg kell említenünk, hogy az iskolahálózat gyarapodását nagyban elősegítette az a terv, elképzelés, amely általánossá akarta tenni a Szovjetunióban, ezen belül is elsőként Ukrajnában a középfokú végzettséget. A beiskoláztatás kényszere 1974-re már 58-ra növelte a magyar középiskolák számát. Ugyanakkor éppen a hetvenes években indult meg a magyar iskoláknak az internacionalizmus érveivel indokolt sajátos leépítése is. Dupka György, a Kárpáti Könyvkiadó szerkesztője említi egyik tanulmányában, hogy a magyar iskolák "internacionalizálása" még ma is tart. A tanintézetek egy részét kétnyelvűvé alakították, közös épületben, közös igazgatósággal, ukrán-magyar illetve orosz-magyar nyelvű párhuzamos osztályokkal. Egyes iskolákban már csak a magyar nyelvet és irodalmat tanítják magyarul. Több községben a "szülők kérésére" teljesen megszűnt a magyaroktatás. A Magyar Hírlap újságírói a Magyarok lenni cikksorozat készítése során a következő adatokat jegyezhettk fel: Kárpátalján 85 iskolában tanítanak magyar nyelven. Ezekben összesen 18 300 gyerek tanul. A magyar nyelvű iskolák száma azonban már csak 52; ezekbe 11 200 gyerek jár. Az orosz-magyar vegyes iskolák száma 13 (3000 gyerek), az ukrán-magyar vegyes iskolák száma 16 (3700 gyerek).

Az óvodai nevelés kérdése mindmáig megoldatlan. Mindössze 3200 kisgyermek jár olyan óvodába, amely magyar nyelvűnek mondható, oktatási-nevelési programjuk azonban egyelőre ezeknek sincs megoldatlan az óvónőképzés (mint ahogy a területen egészében megoldatlan a magyar szakoktatás kérdése is).

Az utóbbi évek gyors változásai reményt nyújtanak arra, hogy ezek a kérdések megoldódnak, s visszafordulnak a kedvezőtlen folyamatok. A Kárpátaljai Magyar Kulturális Szö-

vetség megalakulása, a területszerte szaporodó és egyre aktívabb nyelvi, irodalmi és művelődési körök munkája, a meginduló illetve kiteljesedő hungarológiai kutatómunka s nem utolsósorban az évtizedek óta nyomasztó hiányt jelentő tömegkommunikációs fórumok esetleges megteremtése lehetővé teheti egy a történelem tanulságaira, a hagyományokra is építő, sajátos magyar kultúra kiépítését, gazdagítását.

Berthelné Tátray Katalin

Csepp a tengerben...

Több mint 10 éves középiskolai magyartanítás
tapasztalatainak összefoglalása

Kakukkióként érzem magam. Nem vagyok lektor, nem egyetemen tanítok, még végzettségem sem a magyartanításra képesít. Azt hiszem, hogy státuszom egész Nyugat-Európában egyedülálló: a francia közoktatási rendszer keretében, egy strasbourgi állami líceumban (vagyis gimnáziumban) tanítom a magyar nyelvet heti 3 órában, óraadó tanárként. A diákok fakultatív, órarenden kívüli tárgyként vagy a kötelező idegen nyelvek egyikeként, sőt bizonyos feltételek mellett első idegen nyelvként veszik fel és lehetőségük van érettségit tenni magyarból is.

Különleges helyzet, s már az ottani magyar oktatás kialakulása is különleges. Iskolánk volt tanára, Georges Fronsacq úr kezdeményezett diákcserét a budapesti Szilágyi